

КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-КАРАНИХ ПРОЯВІВ ЕКСТРЕМІЗМУ

УДК 343.102

В. І. БОЯРОВ

*кандидат юридичних наук, доцент,
Академія адвокатури України*

Досліджуються окремі питання визначення груп злочинів, які є кримінально-караним проявом екстремістських дій. Обґрунтовуються підстави (за особою потерпілого; мотивом і ціллю, способом вчинення та ін.) поєднання їх в одній групі правопорушень, які можуть охоплюватися однієї (базовою) криміналістичною методикою.

Ключові слова: екстремізм, криміналістична методика, криміналістична класифікація.

CRIMINALISTIC CLASSIFICATION OF CRIMINALLY
LIABLE EXTREMISM MANIFESTATIONS

Boyarov V. I.

Received: 16 Apr 2015.

Для побудови криміналістичної методики розслідування окремих груп (видів) злочинів (правопорушень), треба визначити криміналістичну характеристику цих злочинів, а передусім визначення кримінологічної та кримінально-правової характеристик. Перша, як відомо, представляє собою систему відомостей про генезис окремої групи (виду) злочинів, причини й умови їх вчинення, частоту повторюваності, а також їх класифікація за різними підставами (вік, освіта, професія, злочинних досвід тощо). Кримінально-правова характеристика розкриває правовий характер кримінально-караного діяння, вказує на відмінні ознаки окремих складів злочинів, від інших та деякі інші ознаки [1, 262].

Розробка загальнотеоретичних концептуальних питань методики розслідування окремих видів злочинів, завжди пов'язана з кримінально-правовою класифікацією. Ще Ганс Гросс, визначаючи природу криміналістики, її зміст, розглядав криміналістику як напрям, що є допоміжним до кримінального права [2, С.IX]. Так, І. М. Якимов розглядав створення окремих методик саме за елементами складу злочину (об'єктивна сторона та об'єкт): зокрема, злочини проти особи, злочини майнові; крадіжка чужого майна, пошкодження чужого майна та ін. [3]. До цього часу традиційно криміналістичні класифікації

будуються відповідно до складу злочину, підтверджуючі тісний зв'язок криміналістики та кримінального права.

Але для формування відповідної криміналістичної методики (окремої чи базової) треба визначити групу злочинів, які передбачені КК України, в тому числі у різних статтях, які належать до різних розділів КК України, але при цьому мають такі спільні ознаки, які поєднують їх в одну велику групу злочинів, розслідування яких може бути охоплено однією (базовою) криміналістичною методикою розслідування.

З пропозицією відмовитись від класифікації злочинів в криміналістичній методиці за кримінально-правовою характеристикою та виходити тільки з криміналістичних характеристик: головним чином за способом вчинення злочину, застосованими зброєю і засобами та механізмом формування доказів в 1971 р. звернулися О. М. Васильєв та М. П. Яблоков [4, 425; 5, 740]. В подальшому, питання криміналістичної класифікації злочинів у своїх працях розглядали І. О. Возгрін, І. Ф. Герасимов, О. М. Колісниченко, В. О. Образцов, А. Д. Трубачев та ін.

Зокрема, І. Ф. Герасимов, визначаючи важливе значення кримінально-правової характеристики (родової та видової), які використовуються криміналістикою як принцип розробки (формування) окремих криміналістичних методик, посиляється на наявність інших класифікацій, які надають можливість «...виявити деякі інші закономірності і характеристики, важливі для розкриття злочинів...». До них він справедливо відносить такі класифікації: за способом вчинення злочину, за ступенем приховування і маскуванню злочину, за злочинним досвідом особи та класифікацією злочинів за місцем їх вчинення [6, 166–167].

Пропонуються також інші класифікації, які здійснюються на основі більш

широкого кола підстав і критеріїв, наприклад: залежно від входження окремого вчиненого правопорушення до системи злочинної діяльності; за системою дій, спрямованих на приховування слідів правопорушення; за особливостями особи потерпілого; специфіки об'єкту і предмету посягання; за мотивами і ціллю; за місцем вчинення і таке ін. [7, 32–33].

Поширеність в останні часи злочинів, які є кримінально-караним проявом екстремізму (за відсутності такого складу злочину, як екстремізм з чинному КК України) вимагає, у разі формування відповідної (базової) криміналістичної методики, знайти в групі злочинів, які передбачені різними статтями КК відповідні спільні ознаки, які поєднують їх в одну велику спільну групу злочинів, які є проявом екстремізму. Саме це є **метою** статті.

Процеси глобалізації, які є характерними для країн колишнього СРСР призвели до негативних змін і тенденцій в міжгрупових соціальних відносинах. Наприклад, глобальна економічна криза загрожує світовому співтовариству розповсюдженням расизму та ксенофобії, ескалацією нетолерантності, в тому числі антисемітизму, ісламофобії, збудженню ненависті [8].

Ці, та деякі інші фактори призводять до збільшення в світі кількості злочинів, які є проявами екстремізму, в тому числі й в Україні, де багато соціальних груп, які поділяються між собою за національною, расовою або навіть регіональною належністю, а також за релігійними, політичними та іншими ідеологічними ознаками.

Поява та поширення такої групи кримінальних правопорушень, які є кримінально-караними проявами екстремізму та потреба у формуванні відповідної криміналістичної методики, викликає необхідність у визначенні криміналістичної

класифікації правопорушень, які можна віднести до екстремістських, визначити елементи, що їх пов'язують та дає підстави для віднесення їх до однієї класифікаційної групи, яку може охопити базова криміналістична методика.

В теорії кримінального права та кримінології проблеми протидії екстремізму досліджувалися такими науковцями, як Д. І. Амінов, Ю. М. Антонян, С. С. Борисов, В. А. Бурковська, А. І. Долгова, В. П. Ємельянов, Н. Ф. Кузнецова, В. В. Лунсєв, В. П. Тихий та ін.

Залежно від цільової спрямованості і суб'єктної діяльності екстремізм представляють у трьох традиційних формах: політичний, національний і релігійний. Політичний екстремізм трактується як насильницькі дії, спрямовані на зміну політичного устрою або державної політики. Національний екстремізм розглядається як намагання політичних суб'єктів, громадських організацій і окремих громадян утверджувати всілякими засобами домінування інтересів нації або етносу, до яких вони належать, на шкоду міжнаціональній єдності, аж до порушення прав та свобод людини і громадянина за ознакою приналежності до національної групи або етносу. Релігійний екстремізм інтерпретується як нетерпимість до інших конфесій або утвердження переваг представників однієї з конфесій [9, 9–10].

Зокрема, під злочинами екстремістської спрямованості розуміють кримінально-карані діяння, вчинені з мотивів ненависті, а також з метою збудження ненависті або ворожнечі за ознаками раси, національності (етнічної належності), відношення до релігії [10, 13]. Інколи ці злочини іменують узагальненими термінами – «расизм», «націоналізм» та «ксенофобія». Останній термін визначає страх або ненависть до будь-кого або будь-чого незнайомого («несхожого на нас»...), невизначеного, сприйняття чужого (від

грецького «ксенос» – чужий і «фобос» – страх).

Треба зазначити, що крім сучасного поняття екстремізму, дослідники цього явища зустрічаються з багатьма видами екстремізму. В науковій літературі, зокрема, згадуються такі види екстремізму, як політичний, релігійно-політичний, релігійно-ідеологічний, ідеологічний, релігійний, релігійно-кримінальний, ісламський, національний, національно-етнічний, насильницький, расово-етнічний молодіжний, груповий, соціально-економічний, побутовий, екологічний, регіональний, психопатичний, спортивний та ін. (всього більше 20) [11, 100–101].

Наприклад, 19 лютого 2015 р. Генеральний секретар ООН заявив про готовність ООН працювати над створенням плану дій по боротьбі з *насильницьким* екстремізмом [12].

Але якщо йдеться про злочини, передбачені у КК України, то до екстремістських можна віднести наступні групи злочинів: 1) кримінально-карані діяння, які посягають на основи та безпеку політичного устрою (ст.ст. 109, 110, 111, 110², 113 КК України); (2) злочини терористичного характеру (ст.ст. 112, 258, 258¹, 258², 258³, 258⁴, 258⁵, 260, 261, 278, 442, 443, 444 КК України) та (3) злочини (екстремістської спрямованості), які вчиняються з мотивів ненависті або ворожнечі стосовно осіб, які належать до певної етнічної, расової, релігійної, політичної та іншої соціальної групи (п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129, ст. 161 та ст. 300 КК України). При цьому перелік злочинів, наведений до кожної запропонованої групи не є вичерпним (зокрема, це можуть бути масові заворушення (ст. 294 КК), пов'язані, наприклад, з насильницьким виселенням мігрантів (представників «некорінного населення»), членів інших соціальних груп,

вчинення стосовно них інших насильницьких дій; вчинення насильницьких дій на ґрунті проповідання деструктивних ідеологій чи виконання релігійних обрядів (ст. 181 КК); завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення або пошкодження об'єктів власності, коли таке повідомлення стосується лише конкретної групи осіб, які об'єднані спільною національною, релігійною, політичною ознакою або належністю до якоїсь однієї соціальної групи та ін. (ст. 259 КК), вандалізм та ін.).

Хоча в чинному КК України відсутні злочини, в диспозиціях яких було б пряме згадування екстремізму, але передбачені злочини, які вчиняються на підґрунті ненависті та нетерпимості або злочини терористичної спрямованості. Треба зазначити, що в інших країнах цьому питанню приділяється значно більше уваги. Так, наприклад, в КК РФ присутні такі склади злочину, як «Організація екстремістського співтовариства» (ст. 282.1 КК), що передбачає відповідальність за створення або участь у такому формуванні (ст. 282.2 та ін.). При цьому у примітку 2 до цієї статті зазначено, що до злочинів екстремістської спрямованості відносяться злочини, вчинені з мотивів політичної, ідеологічної, расової, національної чи релігійної ненависті чи ворожнечі або з мотивів ненависті чи ворожнечі відносно будь-якої соціальної групи, передбачені відповідними статтями Особливої частини КК РФ.

Треба зазначити, що хоча сам термін «екстремізм» в чинному КК України відсутній, але 16 січня 2014 р. була зроблена спроба доповнення Кодексу статтею 110¹ «Екстремістська діяльність»^{*}. У примітку до цієї статті було надано визначення екстремістських матеріалів, які, зокрема, «...

закликають, обґрунтовують чи виправдовують необхідність розпалювання соціальної, расової, національної, етнічної, мовної чи релігійної ворожнечі та ненависті, здійснення масових заворушень, порушення громадського порядку, хуліганських дій та актів вандалізму з мотивів соціальної, расової, національної, етнічної, мовної чи релігійної ворожнечі та ненависті, порушення прав, свобод і законних інтересів осіб, у тому числі пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв людини і громадянина за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками, пропаганду виключності, переваги чи неповноцінності людини (соціальної групи) за ознакою її соціальної, расової, національної, етнічної, мовної, релігійної належності або ставлення до релігії».

Якщо йдеться про кримінально-правову характеристику цих злочинів, то їх об'єктом виступають суспільні відносини, які забезпечують терпимість, толерантність між різними соціальними групами та їх представниками, незалежно від їх расової чи національної належності, відношення до релігії, належності до якоїсь соціальної групи чи до певної ідеології або напряму у політиці. Основною ознакою, яка розмежовує злочини екстремістської спрямованості і терористичні види діяльності є об'єкт: якщо під час вчинення злочинів екстремістської спрямованості є посягання на основи конституційного устрою держави, то під час вчинення злочинів терористичного характеру – посягання на основи громадської безпеки [10, 13]). Екстремізм і тероризм співвідносяться між собою наступним чином: екстремізм передбачає переконання у «правоті» положень певної екстремістської ідеології і готовність до дій, а тероризм – це стратегія перетворення у

^{*} Виключена на підставі Закону України № 767-VII від 23.02.2014 р.

дійсність положень такої ідеології з використанням терору [13, 8].

Об'єктивна сторона характеризується активною формою поведінки винуватих і, для більшості злочинів – це матеріальні склади, де наслідками виступає смерть людини або спричинення шкоди здоров'ю різного ступеня тяжкості, фізичних або психічних страждань, пошкодження або знищення певних предметів; заклики до вчинення таких насильницьких дій. При цьому зазначені дії заздалегідь підготовлені і сплановані, можуть носити демонстративний характер який передбачає приховування участі у вчиненні злочинів конкретних осіб (маски-балаклави, наприклад), але не приховується мотив вчинених дій та причетність до злочину конкретної злочинної групи, екстремістського формування.

Суб'єктивна сторона цих правопорушень характеризується умисною формою вини і наявністю специфічних спонукань – ненависті або ворожнечі стосовно представників соціальних груп, які поділяються між собою за відповідними ознаками (певна політична, ідеологічна, расова, національна, релігійна або інша ознака). Вчинення конкретного правопорушення є частиною системи злочинної діяльності, яка охоплюється єдиним умислом у зв'язку із сприйняттям її учасниками відповідної спільної екстремістської ідеології (ця ідеологія є системою соціально-політичних світоглядних уявлень, основу якої складають ідеї нетерпимості до фундаментальних демократичних цінностей і принципам демократії, як формі суспільно-політичного устрою і політичного режиму, а також ворожнечі до конституційного устрою демократичної правової держави [11, 100]).

Стосовно суб'єкта цих злочинів, то він визначається як загальний суб'єкт злочину.

Таким чином, аналіз змісту зазначених складів злочинів у КК України дає підстави для висновку, що ці різні за складом злочини, наведені у різних розділах КК, поєднуються;

- наявністю спільної мотивації, відповідної ідеологічної складової, яка призводить до об'єднання окремих осіб, які екстремістські налаштовані, до тимчасового або довготривалого формування (екстремістського співтовариства з певною цільовою спрямованістю), яке переважно має ознаки організованого, оскільки ідеологія екстремізму заперечує інакомислення, жорстко утверджує власну систему політичних, ідеологічних, релігійних поглядів і від своїх прибічників ідеологи таких формувань вимагають сліпої покори і виконання всіх наказів та інструкцій;

- дії, винуватих осіб переважно мають насильницький характер, або вигляд закликів до вчинення таких дій, шляхом, наприклад, розповсюдження ідеології ненависті; заздалегідь підготовлені і сплановані, носять демонстративний характер який передбачає приховування участі у вчиненні злочинів конкретних осіб (шляхом маскування зовнішнього вигляду особи, наприклад, за допомогою масок), але при цьому не приховується мотив вчинених дій та причетність до злочину конкретної злочинної групи, екстремістського формування і є частиною системи злочинної діяльності, яка охоплюється єдиним умислом;

- об'єктом посягання, якщо йдеться про людину, є особи, які належать до певної соціальної групи, раси, нації, є представниками певного регіону країни (некорінним мешканцем), або є інвалідами, особами нетрадиційної сексуальної орієнтації та ін. При цьому така жертва обирається не як особистість, а як представник саме конкретної соціальної групи.

Саме це дає підстави для висновку про необхідність створення (базової) криміналістичної методики розслідування злочинів, які є кримінально-караним проявом екстремізму, що дозволить успішно розслідувати злочини зазначеної категорії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Лук'янчиков Б. Є. Побудова характеристик злочину / Б. Є. Лук'янчиков, Є. Д. Лук'янчиков // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Маліновські читання», м. Острог, 15–16 листопада 2013 року. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. – С. 262–266.
2. Гросс Г. Руководство для судебных следователей, как система криминалистики / Г Гросс. – Новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. – М. : ЛексЭст, 2002. – 1088с.
3. Якимов И. Н. Практическое руководство к расследованию преступлений / И. Н. Якимов. – М., 1924. – Ч. III.
4. Криминалистика / [под ред. А. М. Васильева, Н. П. Яблокова]. – М. : МГУ, 1971. – 562 с.
5. Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов / Р. С. Белкин. – 3-е изд., дополненное. – М. : ЮНИТИ-ДАН ; Закон и право, 2002. – 837 с.
6. Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений / И. Ф. Герасимов. – Свердловск : Урал. гос. ун-т, 1975. – С. 151–168.
7. Головин А. Ю. Базовые криминалистические классификации преступлений / А. Ю. Головин // Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. – Выпуск 2. – Часть II. – Тула : Издательство ТулГУ, 2013. – С. 31–40.
8. Выступление Генерального секретаря ООН Пак Ги Муна на конференции по проблемам расизма // Российская газета. – 2009. – 3 июля.
9. Фридинский С. Н. Противодействие экстремистской деятельности (экстремизму) в России: социально-правовое и криминологическое исследование : автореф. дисс. ... доктора юрид. наук : специальность: 12.00.08 / С. Н. Фридинский. – М., 2011. – 42 с.
10. Борисов С. С. Преступления экстремистской направленности: проблемы законодательства и правоприменения : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : специальность 12.00.08 / С. С. Борисов. – М., 2012. – 45 с.
11. Сергун Е. П. Соотношение понятий «вид экстремизма» и «форма экстремизма». / Е. П. Сергун // Правовая культура. Научный журнал. – 2013. – № 1. – С. 99–105.
12. Генсек: «ООН намерена создать в 2015 году план по борьбе с экстремизмом» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : Ria.ru/world/20150219/1048666/35.html
13. Сергун Е. П. Экстремизм в российском уголовном праве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : специальность 12.00.08 / Е. П. Сергун. – Тамбов, 2009. – 24 с.

Стаття надійшла до редакції: 16.04.2015.

Рекомендовано кафедрою кримінального процесу та криміналістики

**CRIMINALISTIC CLASSIFICATION OF CRIMINALLY
LIABLE EXTREMISM MANIFESTATIONS**

Boyarov V. I.

Abstract: Some issues of crimes' determination are analysed in this article, provided by the CC of Ukraine, which are manifestation of extremism and behind some general signs they can be united in one group of crimes, its investigation is covered by one (basic) criminalistic technique of investigation: crimes of an extremist orientation; crimes which encroach on the bases and security of a political system of the state; and also crimes of a terrorist nature.

The concept "crime of an extremist orientation", types and traditional forms of extremism, the terrorist activity and as they correspond with each other are considered.

The bases of merger of the specified crimes' groups in one big group are proved on the following grounds: on victim's identity (the victim is chosen not as the specific personality, but as the representative of a certain social group); on existence of specific purposes and motives connected with existence of the corresponding ideological component in activity of participants of extremist formations); by a way of commission of crime (group actions of violent character), in the specific ways of their concealment (the open demonstration of crime motives by concrete extremist formation, but with concealment of the particular person's identity), etc.

Keywords: extremism, criminalistic method, criminalistic classification, crime investigation.

**КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ
УГОЛОВНО-НАКАЗУЕМЫХ ПРОЯВЛЕНИЙ ЭКСТРЕМИЗМА**

Бояров В. И.

Резюме: Рассмотрены некоторые вопросы определения групп преступлений, которые являются уголовно-наказуемым проявлением экстремистских действий. Обосновываются основания (личность потерпевшего, мотив и цель, способ совершения и др.) объединения групп преступлений в одну большую группу, которая может охватываться одной (базовой) криминалистической методикой.

Ключевые слова: экстремизм, криминалистическая методика, криминалистическая классификация.